

kivételes (rendszerint monopol-) helyzetét jól bizonyítja, hogy az általa kultivált nyelvhasználatához igazodnak az iskolai *curriculumok*, valamint a tudományos utánpótlás és a szakmai előrelépés szigorúan rögzített szakmai elvárásai; sőt még a tömegkultúrára (beleértve a politikai kultúrát) is elsősorban neki van közvetlen és tartós befolyása. A szakma médiastárjai ugyanis szinte mindig a mainstream történetírás képviselőiből kerülnek ki, ha nem épp a szakszerű történetírás szűkebb (intézményes) körén kívülről érkezők lépik el a terepet. Erre az utóbbira Nemeskürty István a legkézenfekvőbb példa, aki időnként (így 1998 és 2002 közt) állami megbízásból, tehát közvetlen politikai megrendelésre végzi a kultikus történelmi emlékezet szervezési és koordinálási teendőit.

A generációváltás különös következményeként a mainstream történetírás által formált történelmi tudat az egy vagy két évtizeddel korábbihoz képest is közelebb került napjainkban a 19. századi historizáló történetírás gyakorlatához. Az 1970-es és 1980-as években a nemzetközi színvonálnak gondolt (bár azt a nivót inkább csak helyenként megütő) gazdaságtörténet-írás számitott historiográfiánk „húzóágazatának”. Aligha volt tehát pusztán véletlen, hogy a szakma akkori vezető pozícióit gyakran (ha nem is mindig) jeles gazdaságtörténészek töltötték be (Pach Zsigmond Pál, Ránki György és Berend T. Iván). Az 1990-es években azonban ez legföljebb csak gyorsan halványuló emlék. A gazdaságtörténet-írás által képviselt struktúratörténet azzal együtt merült ma szinte teljes feledésbe, hogy a gazdaság mint téma idehaza (de a nagyvilágban szintúgy) látszólag elvesztette tudományos aktualitását. Miközben azonban máshol annak helyébe lépett a társadalom, majd a kultúra számos új történelmi paradigmája, idehaza ez nem történt meg a kellő mértékben. Egészen pontosan: bár a társadalomtörténet, illetve a kulturális tájékozódású történetírások nálunk

sem hiányoznak immár teljes egészében a tudományos kínálat palettájáról, mégis: azok továbbra is (vagy ma még inkább) az idegenség benyomását keltik a mainstream történetírás által uralt szellemi és intézményes térben. Ez abból ered, hogy olyan nemzedék került a történetírás főáramának mai élvonalába, amely a politika és az állam múltjára fókuszáló nemzeti historiográfia feltétlen elsőbbségét vallja magáénak; ennél fogva többnyire és jellemzően egy, a 19. századi tudományos gyakorlatra emlékeztető történetírást óhaját és tud művelni. Ennek gyakran tapasztalt kísérő jelensége, hogy újra piederesztálra emelik a „naiv realista” pozitívizmus valamikori eszményét.

A mainstream történetírás ezen fordulata, amely a nemzetközponitú köztörténetírás régi és töretlen hagyományát viszi tovább, az országtörténet-írás divatjában csúcsosodik ki. Tanulságos lenne, ha egy bibliográfus számba venné végre akár csak az utolsó egy évtizedben publikált összes ilyen jellegű munkát, hogy lássuk a szintetizáló történetírás 1989 után bekövetkezett valóságos reneszánszát és persze a teljes inflálódását is egyúttal. Mint korábban már utaltam rá (a történelemtanítás kutatóinak – Jakab Györgynek és Knausz Imrének – a véleménye szerint is), az iskolai curriculumokat szintén az államtörténelmi megközelítés kerítette a hatalmába, és ez alól még az egyetemi oktatás sem igazán kivétel. Talán az ez irányba mutató oktatási szükségletek is közrejátszottak abban, hogy a szintézisgyártás ily mértékben elharpózhatott nálunk. S még valami: a kiadók üzletpolitikája. Hiszen tagadhatatlan, hogy gyakran épp a kiadói, s nem a szorosán vett szerzői szándék hat ezen jelenség mögött. Amíg 1989 előtt a hatalmi-ideológiai akarat, addig napjainkban e téren is immár a piac diktál – ha abban a tekintetben talán nem is, hogy mit írjon (le) a történész, abban azonban feltétlenül, hogy amennyiben meg kíván élni, miről lesz érdemes könyvet írnia. A ki-

adók, úgy tűnik, komoly üzleti sikert láttak (és látnak) a történeti szintézisek közreadásában. Nem tudom, mennyire váltak be üzleti számításaik, azt viszont tudni vélem, hogy a szintézisek iránti felfokozott olvasói igények a marxistaként számon tartott (utóbb igen gyorsan megtagadott) korábbi magyar történeti narratívák diszkreditálódásából is fakadnak. Holott az újabb összefoglalók szerzői nemegyszer (sőt majd mindig) ugyanazokból a történészekből kerülnek ki, akik a leváltani kívánt munkákat is elköveték egykor. Ráadásul az újabb összefoglaló munkákban sincs semmi merészen új vagy intellektuálisan szokatlan tartalom és szemlélet tekintetében.

Az országtörténeti szintézisekre alapozott történetírói ethosz idővel odáig fajult, hogy a műfaj méltán legismertebb (a legjobb) művének szerzője nem győzött szabadkozni munkája „szokatlan” tematikai összetettsége miatt. „Miért szorult háttérbe a narráció, a politikacentrikus eseménytörténet, és kerültek előtérbe [ebben a könyvben] olyan aspektusok, amelyeket a szintézist készítő történészek többsége negligálni vagy legalábbis elhanyagolni szokott?” – teszi fel Romsics Ignác a kérdést. Azért, válaszol rá, mert azok a kérdések, melyeket megpróbál felvetni és megválaszolni ebben a könyvben, „hagyományos értelemben ily módon csak részben történetiek” (Romsics, 1999).

Az, hogy mi számít hagyományos értelemben történeti kérdésnek, jellemzően kizárólag az 1990-es évek mérvadó hazai történészdiskurzusában azonosult csupán ily mértékben a szorosan vett államtörténettel. A tízkötetes *Magyarország története*, vagyis a megannyi új országtörténet által leváltani óhajtott marxista történeti opus ugyanis – még vagy már – a struktúratörténettel kiegészített köztörténet narratíváját nyújtotta. Ez azonban ma már a múlt homályos kódéba vész.

Mi mozdította el vajon a történetírást éppen ebbe az irányba? A jelenséget megítélésem

szerint elsősorban a politikai rendszerváltással szorosan együtt járó politikai tapasztalatok magyarázzák. A kommunista berendezkedésből és persze a birodalmi függőségéből kiszabadulva az általános közérzet – egy időre – a nemzeti eszmények vonzásába került; az ország (és a posztkommunista országok egész garmadája) a végre és újlag megtalált nemzeti önazonosság élményétől eltelve tért vissza úgymond a történelem „normális” útjára. Azáltal reprodukálódik a történelem (bár a történelem valójában sohasem ismétli önmagát!), hogy az ezredvégen visszanyert nemzeti szuverenitás feltételei közt teremődik meg újra a modern politikai élet folytatásának a lehetősége. A modern nemzetállamok kialakulásának korában, vagyis a 19. században már megszokott módon zajlik tehát minden, legalábbis az, ami közelebről magát a politikát illeti. Ez az a sajátos kontextus, ami újfent nagy szerepet juttat a történetiség 19. századból eredő eszméjének, melyet elsősorban (vagy kizárólagos módon?) nemzeti történelemként lehet csupán elgondolni. Az így előállt helyzet kétségkívül sok munkát ad a historikusoknak.

De még mielőtt komolyan aggodni kezdenénk a hazai mainstream történetírás némileg avított „új” szemléleti beállítódása miatt, hogy végül egyetlen kézlegyintéssel intézzük el mennyiségileg kétségkívül imponáló teljesítményét, két megszorítást tennénk. Az egyik: annak ellenére, hogy a nemzeti orientáció mind a témaválasztás, mind pedig a sajátos nyelvhasználat révén túlon túl is rányomja a bélyegét a történeti gondolkodás egészére, a múltnak ez a fajta szemlélete felszabadító hatással is jár egyúttal, aminek a modern kor magyar történelme látja főként nagy hasznát. Jóval életszerűbbé vált, sőt olykor izgalmas történetírói diskurzusok tárgyát is alkotta a 20. század második felére, sőt akár a teljes 1918 óta lefolyt időszakra vonatkozó történetírói ábrázolás. Hadd utaljak például a zsidókérdés, egyáltalán a zsidó problema-

tika különböző vitatására, vagy 1956 historikumára; ezek a kérdések mellett, hogy a céhes történetírás jóvoltából fokozatosan átkerülnek a „kibeszélt” múlt fogalmi körébe, a nemzeti mitológiák sorában is kezdik végre elfoglalni méltán megérdemelt helyüket. (Gyurgyák, 2001; Rainer, 2003)

Számosan vélik azonban úgy, hogy továbbra is várat magára 1956 kívánatos kultikus emlékezete: a hivatalos kommemoratív emlékezet ugyanis nem több üres rituálénál, ami mögül bántóan hiányzik '56 valós társadalmi emlékezete. A szaktörténészek '56-os narratívái, valamint a hatalom képviselőinek '56-ra emlékező ünnepi szertartásai, e nézet szerint, jobbára '56 kiüresítését, rosszabb esetben a forradalom – politikailag motivált – holt történelemmé silányítását eredményezik csupán. 1956 mint történelmi múlt feldolgozásának paradigmaticus esete jól példázza a történetírás szüntelen politikai kiszolgáltatottságát, valamint hogy milyen felelősség hárul a történészekre a közösségi identitásuk létrehozása és folytonos karbantartása terén. Ez éppúgy lehet nyomasztó (mert szibbasztja a szabad gondolkodást), mint élénkítő hatású is, hiszen átlagon felüli jelentőséggel ruhazza fel a múlt régiségbűvárkodásba merülő tudományát. Ha azonban minisztériumi hivatal kezd gondoskodni a kommemoratív emlékezet nemzeti szintű ápolásáról (nevezetesen a Nemzeti Évfordulók Titkársága), akkor a hivatal kegyéből állami megbízatást (egyúttal anyagi támogatást) élvező történetírói emlékezet saját szellemi autonómiáját teszi kockára. Megéri-e vajon egy ilyen szolgálatot (vagy inkább szolgáltatást) feltétlenül és mindenkor ellátni azért, hogy az évfordulós alkalmak kétségtelen lukratív történelmi kiaknázásával a többnyire csak a tömegkultúra iránt fogékony társadalom figyelmét időlegesen rátereljék a múltra? (Gyáni, 2003. 97-124) Ezt a kérdést komolyan soha nem vitatta még egyetlen honi szakmai műhely vagy kutatói közösség sem.

A történészszakma mainstreamje, amely ódzkodik az önreflexiótól, és az új-régi tematikák, valamint a módszertani és szemléleti nyitottság tekintetében is többnyire hátra, nem pedig előrelép akár a közelműlthöz (az 1989 előtti évekhez-évtizedekhez) képest (is), ennek ellenére sem tudta maradéktalanul maga alá gyűmni a diszciplína egészét. Ez az, ami nyomban fel is veti a kulturális globalizáció kérdését. Mindenki, akinek van némi szerepe a felsőoktatásban, nap mint nap érzékelheti, hogy mennyire megváltozott a tudományos utánpótlás szakmai-szocializációs mechanizmusa az utóbbi egy-másfél évtizedben. Ma már ösztöndíjak gammadája várja a jövő reményteljes kutatóit, és úgyszólván kivétel nélkül mindenki, aki harmincéves kora körül doktori (PhD) fokozatot szerez, élvezi azt a lehetőséget, hogy tanulmányai egy részét külföldi (nyugati) egyetemeken és kutatóintézetekben folytathassa. Az esetben, ha nincs teljesen megelégedve a hazai földön szerzett – többnyire a nemzeti kánon szellemében belé oltott – szakmai tudással és szemléletmóddal, bármikor pótolhatja, s akár korigigálhatja is ezt a műveltséget és tudományos látókört, a világ kurrens tudományával szoros érintkezésbe kerülve. Ez tehát a generációs kérdés egy további fontos vetülete.

A nemzedékiség nemcsak oly módon hat napjaink történetírására, hogy a mainstream történetírás mai fő reprezentánsai léptek az 1960-as évektől az 1980-as évek derekáig-végéig meghatározó történészgárda helyébe; abban az értelemben is érezteti a hatását, hogy magán a mainstream történetíráson kívüli kristályosodási pontokat is a – nem egészen szó szerint értendő – nemzedéki tömörülés „szervezi”. Jóllehet a társadalom- és kultúrtörténészek közt szép számban akadnak idősebb évjáratú kutatók, mégis: a Hajnal István Kör, az ELTE BTK Atelier, valamint az *Aetas* és a *Korall* című folyóiratok köré csoportosuló historikusok – a kétsége-

len belső nemzedéki tagozódás ellenére – szinte csak a középkorú és a még náluk is fiatalabb kutatókat képviselik. A struktúra- vagy társadalomtudományos történetírástól a narratív történetírás számos áramlatáig terjedő tudományos törekvések az immár több mint másfél évtizedes aktivitás dacára sem jelentenek azonban többet egy bizonyos tudományos szubkultúránál. Holott ezen történetírások szakmai teljesítménye és nemkülönben a nemzeti orientációjú történetírásnál jóval nagyobb külföldi ismertsége (sőt elismertsége) ennél azért jelentékenyebb szerepre predesztinálná őket.

A bővebb okfejtést itt mellőzve hadd utaljak ezúttal csupán a huszonkilenc szerző közreműködésével készült társadalomtörténeti kézikönyvre. (Bódy – Ö. Kovács, 2003) A Hóman Bálint által szerkesztett, hetven éve megjelent gyűjteményes kötet (Hóman, 1932) óta nem látott napvilágot ilyen munka magyar történészek tollából. Akár csak futó összevetéssel is nyomban megállapítható az új történetírás *differentia specificája*. Mindenekelőtt az, hogy művelői nem ragaszkodnak immár túl nagy hővel az igazság hagyományosan bevett tudományos ideáljához. Hóman annak idején teljes meggyőződéssel hirdette, hogy a „történettudomány ... filozófiai alapja ... az igazságba, mint legnagyobb emberi értékbe s ez igazság tudományos megközelíthetőségébe vetett rendületlen hit kell legyen” (Hóman, 1932. 50.). Ez a mainstream történetírásban máig osztatlanul elismert posztulátum így kap hangot a magyar történetírás mai doyenje részéről (aki azonban utóbb sem engedte át magát a nemzeti történetírás napjainkban divatos kánonjának): „A történelemnek... csak egy objektív valósága van, s ez megfelelő szakmai feltételek mellett kielégítően megismerhető.” (Kosáry, 1987. 5.) A társadalomtörténet gyűjtőnévvel illetni szokott történetírói törekvések közös „filozófiai alapját” a többféle és egyúttal különbözőképpen értelmezhető

múlt egyidejű legitimitásának gondolata képezi. Ennek a történetírói *ars poeticá*nak az elméleti és historiográfiai bizonyítását tűzte célul maga elé az említett társadalomtörténeti kézikönyv.

Mi lesz és mi lehet a sorsa a különböző fajta történetírásoknak a gyors ütemben integrálódó Európában és a globalizálódó világban? Továbbá: hogyan érinti majd mindez azt a magyar historiográfiát, amely a folytonos belső pluralizálódás ellenére – saját főáramát tekintve – erőnek erejével a 19. századi nemzeti történetírói hagyományhoz kíván újból visszatérni? Nehéz ezekre a kérdésekre tömören válaszolni akkor, amikor a partoldal két felén állók egymástól gyökeresen eltérő jövőt képzelnek maguk elé. Már csak emiatt is megéri megfontolni a hasonló dilemmákkal bátran szembenéző irodalomtörténész szavait, aki szerint: „Azzal a szándékkal érdeemes hozzálátni új magyar irodalomtörténet elkészítéséhez, hogy az irodalom történetének az eddigiektől különböző elmondásával kísérletezzünk, *nem egyszerűen alkalmazkodva a világ egységesüléséhez, de számolva annak várható hatásával.*” (Szegegyi-Maszák, 2003, 17.) (Kiemelés tőlem Gy. G.)

A várható hatások persze igen sokrétűek. Egy biztos: közvetlen közeli érintik a nagy elbeszélés mint nemzeti keretbe foglalható történet lehetséges relevanciáját. Időnként már most is érzékelhető, hogy merőben új elméleti lehetőségekkel kecsegtet a nemzet ma mérvadóinak számító konstruktivista fogalma, amikor a történész kutatási témát és problémát jelöl ki a maga számára. Az ez esetben lehetséges egyik követendő út a komparatív történetírói metódus. Korábban, az 1970-es és 1980-as években, a gazdaságtörténet-írás jóvoltából egyszer már elindult történetírásunk ebbe az irányba, az a kezdemény azonban azóta úgyszólván teljesen elenyészett. Újabbban, még ha nem is kifejezetten gazdaságtörténetként, megint jelentkezik az összehasonlító, vagyis az országbio-

gráfián túllépő történetírás iránti szakmai igény. Az egyik itt kínálkozó megoldást a regionális történet jelenti, melyet Palotás Emil – egyetemi tankönyvként is szolgáló – monográfiájával szemléltethetnek. (Palotás, 2003) Nem egyszerűen csak országtörténetek egymást követő, egymás mellé biggyesztett elbeszéléséről van ez esetben szó (bár ez sem hiányzik a munkából): a gazdasági, társadalmi és politikai események, folyamatok időbeni áttekintése során elsősorban a régió egészére jellemző általános vonások kiemelésére törekedett a szerző.

A komparatív módszer alkalmazásának másfajta módjával kísérletezik Tomka Béla (Tomka, 2003), amikor egy szűkebben körülhatárolt témát helyez – európai távlatban – a nagyítóüveg lencséje alá, amit azután interdiszciplináris tágasságban tárgyal. Menyinyben konvergens vagy divergens a *szociális biztonság* alakulásának történeti folyamata Európában egy bizonyos időtartamban, és hol a helye Magyarországnak e folyamaton belül – erre keres a szerző választ. Nem véletlen, hogy a könyv, a magyar nyelvű kiadással azonos időpontban, külföldön (Berlinben) angolul is megjelent. Ez már maga is jelzi, angolul is megjelent. Ez már maga is jelzi, hogy hol és milyen kitérési pontok nyílnak meg a nemzeti történetírások számára a feltárazhatatlan integrálódási folyamatok során. Úgy is vizsgálhatók tehát fontos magyar történeti problémák (támaszkodva a komparáció eljárás módjára), hogy a megszülető történeti narratíva képes legyen kiváltani a nemzetközi tudományos közösség érdeklődését, és ezáltal részévé váljon az ott folyó tudományos diskurzusnak. Az ezúttal idézett példák némileg önkényesek, hiszen más (így a korábbi) történeti időszakok kapcsán is bőven adódhat lehetőség a tudományos kommunikáció várható hatásával számoló, egyszersmind nyelvileg és a nyelvhasználatot tekintve szintén megfelelően konvertálható munkák elkészítésére. Inkább csak jelezni kívántam a nemzeti historio-

gráfiák előtt elvileg megnyíló perspektívák némelyikét.

Kifejezett összehasonlítás hiányában is megírható azonban a nemzeti múlt története oly módon, hogy a produktum végül mégis felülemelkedjék a provincializmuson. A társadalomtudományos történetírás sajátossága volt implicite elvonatkoztatni a nemzeti (az országos) fogalmától, hogy leereszkedve a mezo-, illetve a mikroszintre, valóban ki lehessen tágítani az értelmezés idő- és térbeli kereteit. Az idehaza is meghonosodó ilyesfajta történetírások közül a Cambridge-i mintát követő történeti demográfia (család- és háztartásvizsgálat) említhető első helyen, melynek Andorka Rudolf mellett számos, nemzetközileg számon tartott további eminens művelője akadt a közelmúltban Magyarországon. Ennek a történeti demográfiának azonban már akkor is csak marginális hely jutott a hazai történetírásban – s ez a helyzet jöttányit sem módosult azóta, sőt talán még rosszabbodott is. Végül az összehasonlítást mellőző, a történeti jelenségeket sokkal inkább egyediségükben és elsődleges kontextusaikban megközelítő, magyarizáló helyett főleg a megkötésüket ambicionáló történetírások (mikrotörténet, történeti antropológia, *Alltagsgeschichte*, a kultúra története, például a *New Historicism*) úgyszintén túl kívánnak (és túl is tudnak) lépni a nemzeti kulturális univerzumok határain.

A történészek ugyanakkor az inter- és multidiszciplinaritás révén is számottevő módon kitérhetnek szellemi horizontjukat. A társadalomtörténet kezdeti térnyerése elsősorban a szociológia felé irányította a történészek érdeklődését. A helyzet azonban idővel megváltozott. Először is azért, mert a kezdetben inkább struktúratörténetként definiált társadalomtörténet kezdte fokozatosan előnyben részesíteni a kultúra paradigmáját; következőképpen a szociológia helyett a kulturális antropológia, a pszichológia és ki-

vált az irodalomelmélet vált mind fontosabb tájékozódási ponttá. Másrészt pedig azért, mert egy idő óta a szociológia is válságba került. A rendszerváltás körüli években érte utol a magyarországi szociológiát az az „orientációs elbizonytalanodás”, „elméleti (z)űr” és „fogalmi-módszertani útkeresés”, melyből – egyeseknek akkoriban még úgy tűnt – egyedül csak a múlt felé fordulás ígérhet valamifajta kiutat. „A társadalomtörténet kínálta analógiák és jelenkori újra interpretálásuk révén felcsillant tehát a remény, hogy a talaját vesztett szociológia mégiscsak újra megtalálhatja önmagát... Mindez elegendő ok volt arra, hogy a szociológusok az új szaktudományban ne a vetélytársat, hanem inkább a megmentőt lássák, és minden esz-közzel a társadalomtörténetnek mint önálló diszciplínának az akadémiai hierarchiába való gyors beillesztésén fáradozzanak.” (Szalai, 2003. 423.)

Valami ehhez fogható történik mostanában is a történelem és a pszichológia, illetve a történelem és az irodalomtudomány konvergenciája során. Főként az emlékezés és a kollektív emlékezet problémája adott egy sor hazai történész és pszichológus számára közösen megbeszélendő témát. Számos közös tanácskozás (némelyiküknek még az Akadémia is otthont adott) és néhány tanulmánykötet volt találkozásuk eddigi eredménye. A narrativitás, ezen belül főként a narratív identitás (Ricoeur, 1992) kínálja az újabb kézenfekvő multidiszciplináris érintkezési felületet. „A társadalomtudományok beszédmódjai közül az egyik legfontosabb talán a narratívák létrehozása” – szól a témának szentelt konferencia anyagát közreadó könyv fülszövege, majd így folytatódik: „A »valaki(k)

beszél(nek) valami(k)ről valaki(k)nek« séma bármely egysége érdekes vizsgálati terület lehet, sőt, a narráció mint tudományos tevékenység a társadalomtudományos megfigyelés minden pontján megjelenhet. Jól mutatja ezt, hogy a tanulmányok szerzői – akik között irodalomtörténészek, történészek éppúgy szerepelnek, mint pszichológusok, etnográfusok, irodalomelmélettel, illetve a társadalmi kommunikáció elméletével foglalkozó kutatók – egyaránt relevánsnak és termékeny problémafelvetésnek találták saját területük szempontjából a választott kérdést.” (Rákai – Z. Kovács, 2003)

Aszakszerű történetírás, amely a 19. századi nemzetállam intézményi kontextusában a pozitív tudás igazságkeresésének a jegyében keletkezett, az ezredforduló körülményei közt nincs már végzetesen bezárva valamely nemzeti univerzumba és önnön diszciplínája szűk ketrecébe. Megadatik tehát neki a lehetőség, hogy ilyen és ehhez hasonló utakat választva keresse és találja meg újrafogalmazott identitását. Szemlénk végén leszögezhetjük: történetírásban szórványosan fellelhetők már mindazon biztató perspektívák, melyek kibontakoztatásával felkészülhetünk a bizonytalansággal szembe forduló jövő „várható hatásának” fogadására. De a történetírás jelenlegi mainstreamje is elindul-e vajon azon az egyedül csak számára járható úton, amely végül ugyanezt juttatja el a többségében éppen e helyen tömörülő történészek legalább egy részét.

Kulcsszavak: *generációváltás, kulturális globalizáció, nemzeti öntudat, kommemoratív emlékezet, mainstream történetírás, kánon, komparáció, narrativitás*

IRODALOM

- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): (2003). *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek.* Osiris, Budapest
 Glatz Ferenc (1993): *Rendszerváltás, oktatáspolitikai, történelemtanítás.* História, 9-10

- Hóman Bálint (szerk.) (1932): *A magyar történetírás új útjai.* Magyar Szemle Társaság, Budapest
 Gyáni Gábor (2003): *Posztmodern kánon.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
 Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Osiris, Budapest

- Kosáry Domokos (1987): *A történelem veszedelmei*. Magvető, Budapest
- LaCapra, Dominick (2003): A gondolkodástörténet újraértelmezése és a szövegolvasás. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan, Budapest
- Palotás Emil (2003): *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris, Budapest
- Rainer M. János (2003): *Ötvenhat után*. 1956-os Intézet, Budapest
- Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*.

- Gondolat–Pompeji, Budapest–Szeged
- Ricoeur, Paul (1992): *Oneself As Another*. University of Chicago Press, Chicago–London
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest
- Szalai Júlia (2003): Újragondolt magyar történelem. Holmi, 3.
- Szegedy-Maszák Mihály (2003): *A megértés módzatai: fordítás és hatástörténet*. Akadémiai, Budapest
- Tomka Béla (2003): *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Századvég, Budapest

